

**Čtením ke zdraví?
Medicínské knihy barokní
čtenářky Marie Ernestiny
z Eggenbergu (1649–1719)**

Václav Grubhoffer

 <https://orcid.org/0000-0002-0823-2792>

 <https://ror.org/033n3pw66>

DOI <https://dx.doi.org/10.23852/KAD.2023.30.02>

Abstract

This study focuses on a collection of medical and other health-related literature that belonged to Princess Maria Ernestine of Eggenberg, née Schwarzenberg (1649–1719). Today, it is part of the Eggenberg book collection kept at the castle in Český Krumlov. The main aim was to reconstruct the Princess's collection of medical books, and thereby trace the reception of medical texts of varied national and linguistic provenance by a selected representative of the Baroque nobility settled in the Czech lands. The Princess mainly collected contemporary medical literature in German, French, Italian and Latin, which predominantly came from the 17th and early 18th centuries. The books with Princess's supralibros include not only several important 16th-century books but also the incunable of *Gart der Gesundheit* from 1485. The fact that her preserved medical collection in the Eggenberg library consisted of 58 catalogue units (out of a total of 68) indicates that Maria Ernestine's interest in this area of human knowledge was highly exceptional. Furthermore, about a quarter of all surviving medical texts bear traces of an active interest in reading, thus offering a glimpse into the thought world of a particular reader and her interest in medicine and health. In the case of Maria Ernestine of Eggenberg, this was also manifested outside her own library, namely in the establishment of the castle pharmacy in Český Krumlov.

Key words

Maria Ernestine of Eggenberg, Eggenberg book collection, history of medicine, Baroque, history of reading, history of nobility

Předložená studie si klade za cíl představit autorskou a obsahovou analýzu jednoho pozoruhodného souboru raně novověké medicínské literatury, jenž se dochoval v rámci eggenberské knižní sbírky,¹ zároveň chce poukázat na nosné badatelské možnosti, jež může přinášet propojení dějin knižní kultury a čtení² s dějinami medicíny pojatými jako intelektuální dějiny,³ v širší rovině pak s dějinami každodennosti raně novověké šlechty.⁴ Modelovým příkladem se stala kněžna Marie Ernestina z Eggenbergu, rozená ze Schwarzenbergu (1649–1719),⁵ vzdělaná aristokratka, vášnivá sběratelka knih a čtenářka s vlastními literárními ambicemi, jež překládala Senekovy Epištoly z francouzštiny do němčiny.⁶ Ve druhé polovině 17. a na počátku 18. století vybudovala rozsáhlou osobní knihovnu, která je dnes součástí eggenberské knižní sbírky uložené na zámku v Českém Krumlově. Své knihy dávala vázat do bílého pergamenu či hnědého marokénu a opatřovat je zlaceným iniciálovým supralibros „ME“ pod knížecí korunkou, jež spočívá uprostřed věnce s motivem vavřínového listu.⁷

Eggenberská knižní sbírka byla utvářena již prvními dvěma eggenberskými generacemi usedy v českých zemích, Hansem Ulrichem (1568–1634)⁸ a jeho synem Johannem Antonem z Eggenbergu (1610–1649) – v této době však byly knihy uloženy v eggenberském sídle ve Štýrském Hradci či na zámku Eggenberg, odkud byly patrně v roce 1672 převezeny (či spíše část z nich) do českokrumlovského zámku.⁹ V první fázi historického vývoje eggenberské knižní sbírky (do roku 1649) v ní převažovaly knižní tituly psané španělsky a italsky, méně byly zastoupeny knihy v latině a němčině, ojediněle se bylo možné setkat s francouzskými tituly.¹⁰ Z hlediska obsahu dávali Eggenbergové zpočátku přednost písemnictví zábavné povahy, zálibu však našli i v historické a náboženské literatuře. Zásadním svědectvím o složení eggenberské knižní sbírky je dodnes dochovaný pozůstalostní inventář z roku 1649, který v části týkající se eggenberské knihovny eviduje více než 1 000 knih.¹¹

¹ V rámci roudnické lobkowiczské knižní sbírky se obdobnému tématu věnovala DE BARBIERI 2005, 2006, 2009.

² K dějinám čtení například CHARTIER 1992; DARNTON 2001. Aktuálně v českém prostředí POŘÍZKOVÁ – ŠMEJKALOVÁ (edd.) 2021.

³ Souhrnně SVOBODNÝ 2018.

⁴ Souhrnně SMÍŠEK 2018.

⁵ Marie Ernestina ze Schwarzenbergu se narodila roku 1649 v Bruselu. Byla dcerou Marie Justiny ze Starhembergu (1618–1681) a Johanna Adolfa ze Schwarzenbergu (1615–1683), jenž v době dceřina narození působil jako vysoce postavený úředník u bruselského dvora arciknížete Leopolda Viléma Habsburského (1614–1662). Osobnosti kněžny ve vztahu k jejím bibliofilským zájmům se nejvíce věnovala RADIMSKÁ 2007, 2020. Dále KUBÍKOVÁ 2016, zejména s. 139–149; GRUBHOFFER 2020.

⁶ Svými bibliofilskými zájmy je mezi aristokratkami žijícími v 17. století v českých zemích srovnatelná snad jen se sestrami Marií Eleonorou (1687–1717) a Annou Kateřinou (1689–1754) Šporkovými. Srov. RADIMSKÁ – LENDEROVÁ 2002. K překladatelské činnosti kněžny RADIMSKÁ – DURAJOVÁ 2010.

⁷ Eggenberské knižní sbírce se soustavně věnovala RADIMSKÁ 2007; RADIMSKÁ a kol. 2011. Aktuálně k historickému vývoji knihovny ŽAHOUR 2022.

⁸ Hans Ulrich z Eggenbergu byl blízkým poradcem a finančníkem arcivévodý Ferdinanda Štýrského (1578–1637), pozdějšího císaře a českého krále Ferdinanda II., jenž mu 23. prosince 1622 udělil panství Český Krumlov spolu s panstvími Netolice a Prachatice. Do eggenberské držby postupně přešla značná část bývalého jihočeského rožmberského dominia (s výjimkou schwarzenberské Třeboně a buquoyského Rožmberka a Nových Hradů). Českokrumlovský zámek se stal skutečnou eggenberskou rezidencí až po roce 1665, kdy se správy rodového majetku v Čechách ujal Johann Christian z Eggenbergu (1641–1710), od roku 1666 manžel Marie Ernestiny ze Schwarzenbergu. K dějinám Eggenbergů KUBÍKOVÁ 2016.

⁹ ŽAHOUR 2022, s. 80, 84.

¹⁰ K bibliofilským zájmům Hanse Ulricha a Johanna Antona z Eggenbergu KAŠPAROVÁ 2011a; KAŠPAROVÁ 2011b.

¹¹ Státní oblastní archiv Třeboň – pobočka Český Krumlov, Sbírká rukopisů č. 127, *Inventarium über weilland des durchleichtig hochgebornen fürsten und hernn, hernn Johann Anthony [...] fürsten zu Eggenberg [...] etc inn und ausser Grätz zu Eggenberg befundenen verlass [...]*.

Katalog dnes existujících knih čítá 3 100 bibliografických jednotek, z toho 877 galik, 759 italik, 590 germanik, 150 latinik a 129 hispanik. Jde tedy o knihovnu s převahou spisů ve vernakulárních jazycích, směřovanou jednoznačně k románské knižní produkci. Podle nejstaršího dochovaného katalogu knih uložených na českokrumlovském zámku (*Catalogus...1721*),¹² který však vypovídá o uspořádání knihovny až po smrti Marie Ernestiny,¹³ byly knihy rozděleny do pěti souborů podle jazykového klíče (A – germanika, B – galika, C – italika, D – latinika, E – hispanika), a jednoho geografického oddílu (F). Jednotlivé jazykové soubory byly dále členěny podle tematického nebo žánrového zaměření do čtyř až devíti oddílů. Ze staršího i aktuálního bádání na poli eggenberské knihovny vyplývá, že kněžna sbírala a četla zejména francouzsky a německy psanou literaturu – francouzských knih nesoucích její supralibros bylo 870 z celkového počtu 877 galik (99 %), germanik 277 z celkového počtu 591 německy psaných titulů (47 %). Pomyslný bronz na žebříčku sběratelského zájmu kněžny náleží italsky psané knižní produkci v počtu 198 bibliografických položek z celkových 759 jazykových italik (26 %). Marie Ernestina opatřila svým supralibros i 11 ze 150 latinik a 3 ze 129 jazykových hispanik.

Sběratelka medicínské literatury

K výrazným sběratelským a prokazatelně i čtenářským zájmům kněžny patřila dobová medicínská či jinak se zdravím související literatura v německém (35), francouzském (14), italském (5) i latinském jazyce (4). Výsledkem rekonstrukce medicínské souboru knih opatřených supralibros Marie Ernestiny je mimořádně reprezentativní korpus textů, jež čítá 58 katalogových položek (z celkového množství 68 medicínských a zdravotních spisů eggenberské knihovny, tedy 85 %). Prostřednictvím jeho autorské, žánrové a obsahové analýzy je možné sledovat recepci rozličných medicínských diskurzů 17. a počátku 18. století ze strany jedné konkrétní představitelky v Čechách usedlé barokní aristokracie, stejně jako pestrost národnostní proveniencie přítomných autorek a autorů. Jde o 56 autorů, z nichž nejvíce pocházelo z dnešního Německa (20 %). Na druhém místě byla Francie (13 %), následovaná Itálií (8 %) a Švýcarskem (6 %). Co se týká žánrového složení medicínské literatury, nejvíce tisků spadá do oblasti chirurgie a anatomie (25 %), lidové a přírodní medicíny (18 %) a farmakologie (11 %). Celková šíře zájmu Marie Ernestiny o problematiku zdraví, byť mnohdy reprezentována jednotlivinami, je fascinující. Nejstarším spisem kněžny medicínské knižní sbírky je jeden z prvních tištěných herbářů v němčině *Hortus sanitatis (Gart der Gesundheit)*, jež vyšel v Augsburgu roku 1485. Jde o jeden ze dvou prvotisků eggenberské knižní sbírky, který obsahuje četné kolorované dřevorezy a rukopisné marginálie. Na jeho vazbě bylo použito zlomku pergamenového latinského ruko-

¹² Státní oblastní archiv Třeboň – pobočka Český Krumlov, Sběrka rukopisů č. 418, *Catalogus über die in der hochfürstlichen Schwarzenbergischen Bibliothek zu Böhmischen Krumau befindliche in der deutschen, französisch, wälisch, lateinisch und spanischen Sprache bestehende Bücher, welcher anno 1721 errichtet worden.*

¹³ *Catalogus* z roku 1721 byl dosud interpretován jako eggenberský „pozůstalostní katalog“ a považován za pramen vypovídající o uspořádání eggenberské knihovny za vlády knížecího páru Johanna Christiana a Marie Ernestiny z Eggenbergu. Jiří Žahour na základě průzkumu archiválií a provenienčních znaků eggenberských knih přesvědčivě doložil, že *Catalogus* zachycuje rozčlenění knižní kolekce, jež bylo uskutečněno až po kněžnině smrti. V letech 1719–1721 došlo podle něj k přečíslení signatur eggenberských knih a sloučení dvou dosud prostorově samostatných knihoven – „bibliotéky kněžny“ Marie Ernestiny a „bibliotéky knížete“ Johanna Christiana. Původní systémové uspořádání obou knihoven, jež patrně vycházelo rovněž z jazykového a tematického klíče, by pomohla objasnit rekonstrukce starších řad signatur zapsaných na předešlých knih. Srov. ŽAHOUR 2022, s. 84–91.

pisu a na obou deskách lze spatřit supralibros „ME“¹⁴ (Obr. 1, 2, 3). Nejvíce recentní spis představuje nábožensko-medicínské pojednání *Abhandlung Von des Menschen Leben, Gesundheit, Kranckheit und Tode* nizozemského lékaře Cornelise Bontekoea (1647–1685),¹⁵ jehož vydání z roku 1719 si kněžna opatřila právě v roce své smrti (1719).

1 / *Gart der Gesundheit*. Ed: Johann von Cube, Augsburg, [Johann Schönsperger] 1485.
Ze sbírek Státního hradu a zámku Český Krumlov.

¹⁴ *Gart der Gesundheit*. Ed: Johann von Cube, Augsburg, [Johann Schönsperger] 1485 (ŠIMÁKOVÁ – VRCHOTKA 987; ISTC ig00098000). Zkrácený bibliografický záznam k jednotlivým medicínským tiskům Marie Ernestiny z Eggenbergu dále viz. Příloha této studie, která obsahuje jejich kompletní soupis.

¹⁵ Vlastním jménem Cornelis Dekker/Decker. Šlo o lékaře, esejistu a propagátora čaje, jenž se stal kontroverzní

Kněžna medicínská a se zdravím související literatura je nejpočetnější a zároveň žánrově nejbohatěji zastoupena ve sbírce jazykových germanik – jde celkem o 35 katalogových položek od 36 autorů původem z deseti různých zemí, přičemž nejvíce z nich pocházelo z Německa (18,5 %). Čtyřmi tisky byli přítomni Italové a třemi Francouzi. Z žánrového hlediska je třeba na prvním místě zmínit kompendia a příručky z oblasti chirurgie a anatomie (11 položek). Mezi autory chirurgických pojednání nechýběl například „otec německé chirurgie“ a průkopník neurochirurgie Wilhelm Fabricius von Hilden (1560–1634), jehož spisy patřily v českých zemích k autoritativním dílům právě ještě ve druhé polovině 17. století,¹⁶ či jeho krajan Johann Schultes (Scultetus) (1595–1645), jehož příručka *Wund-Artzneyisches Zeug-Hauß* (Chirurgická výzbroj) byla u nás rovněž značně rozšířena.¹⁷ V rámci anatomie a chirurgie jsou ve sbírce germanik reprezentativně zastoupeny i Itálie a Francie. Postací zmínit dvě slavná jména z 16. století – Girolamo Fabrici d'Acquapendente (1533–1619)¹⁸ a Ambroise Paré (1510–1590).¹⁹ Marie Ernestina označila svým supralibros i norimberské vydání spisu Jana Jessena (1566–1621) *Anweisung zur Wund-Artzney* (Návod k chirurgii) z roku 1674.²⁰ Je třeba dodat, že eggenberská kněžna nebyla původní majitelkou zmíněných titulů z oblasti chirurgie a anatomie – knihy dříve patřily jistému Friedrichu Banssenovi, osobnímu komorníku a zároveň lazebníku jejího manžela Johanna Christiana z Eggenbergu.²¹ Ten sice patrně neměl lékařské vzdělání, byl však zcela jistě ranhojičem, tedy chirurgem. Naznačuje to mimo jiné právě skutečnost, že vlastnil a opatřil svým podpisem šest spisů s chirurgickou tematikou v němčině.²²

postavou pro své názory na podstatu nemoci. Zaměřoval se na vztah mezi náboženstvím a medicinou a hříchem a nemocí – všechny nemoci, i samotnou smrt, interpretoval jako důsledek lidského hříchu. Důrazně odmítal názor, že smrt je přirozeným završením lidského života. Ve stavu zdraví bylo podle něj tělo služebníkem duše, v nemoci jejím tyranem a vězením. Srov. SCHWEIKARDT 2003.

¹⁶ Srov. SVOBODNÝ – HLAVÁČKOVÁ 2004, s. 62.

¹⁷ Jeho chirurgická příručka obsahuje více než pět desítek obrazových tabulí, jež zachycují rozličné typy chirurgických nástrojů i postupy operací. Srov. SVOBODNÝ – HLAVÁČKOVÁ 2004, s. 70.

¹⁸ Slavný italský lékař, anatom, chirurg a fyziolog, jenž se narodil v Acquapendente a zemřel v Padově. Byl žákem a následníkem Gabriela Falloppia (1523–1562) na katedře anatomie v Padově, kde dal postavit proslulé anatomické divadlo (*teatro anatomico*). Věnoval se ale i praktické medicíně. K jeho pacientům patřil přítel a kolega Galileo Galilei (1564–1642). Je připomínán hlavně pro četné přínosy anatomii a fyziologii – přispěl k poznatkům o cirkulaci krevního oběhu, anatomii dělohy a porodu, popsal žilní chlopně, významně ovlivnil rozvoj embryologie. V oblasti chirurgie je oceňován pro rozvinutí řady chirurgických technik (např. tracheotomie). Navrhl i nejrůznější ortopedické protézy. Srov. FOSSATI 1988.

¹⁹ Pařížský a vojenský chirurg, jehož *Deset knih o chirurgii* (1564) mělo podobně převratný význam jako *De humani corporis fabrica* Andrey Vesalia (1514–1564). Působil ve službách francouzských králů Jindřicha II. (1519–1559), Františka II. (1544–1560), Karla IX. (1550–1574) a Jindřicha III. (1551–1589). V roce 1533 se stal chirurgickým asistentem ředitele pařížské nemocnice Hôtel Dieu. Od roku 1537 po téměř tři desetiletí pečoval o pařížské nemocné nebo doprovázel vojenská tažení. Zabýval se i frakturami a dislokacemi a porodnickou problematikou. Srov. SVOBODNÝ – HLAVÁČKOVÁ 2004, s. 35; COSMACINI 2011, s. 258–259; PORTER 2013, s. 216–217.

²⁰ Slavný lékař protestantského vyznání, profesor a rektor pražské univerzity, který byl roku 1621 popraven za účast na českém stavovském povstání, proslul především jako vykonavatel první historicky doložené veřejné pitvy v Praze z roku 1600. Více k jeho osobnosti NEJESCHLEBA 2008; SVOBODNÝ – HLAVÁČKOVÁ 2004, s. 59; BETLACH – HEJNA – ŠTEINER 2017, s. 32–33.

²¹ Ze zdravotnického personálu českokrumlovského eggenberského dvora jsou známa jména Franze Heusslera, který vykonával funkci lazebníka po dobu 16 let, a dvorního chirurga či spíše ranhojiče a lazebníka Georga Rädlingera. Z lékařů lze uvést Adriana Volkshofena. Srov. KORYCHOVÁ 2000–2001, s. 40.

²² Srov. RADIMSKÁ a kol. 2011: katalogová čísla 1038, 1159, 1160, 1323, 1374, 1476. Díky Banssenovu příspěvku na přední předsádce výše zmíněného spisu Wilhelma Fabricia von Hilden (kat. č. 1160) se dozvídáme přesné datum jeho narození a datum úmrtí jeho otce: „Ao 1630. den 2 Januarii bin ich auff dieße Welt gebohren. Mein liebster H. vater gestorben im Siebenzigsten Jahr seineß Alterß. Ao 1672 den 18. April dehme Gott die Ewige Freüdt undt Seligkeit auß Gnaden Mittheilen wolle Amen. Friedrich Banssen.“

Mezi lékaři zastoupenými v kněžnině sbírce germanik nechyběly významné autority, jež reprezentovaly v 17. století velmi oblíbené přístupy iatrochemické medicíny, která se negativně vymezovala vůči galénovské humorální fyziologii a patologii a snažila se vysvětlit veškeré životní pochody na základě chemických procesů v těle člověka. Na prvním místě je třeba zmínit švýcarského renesančního lékaře, alchymistu a filozofa Paracelsa (1493–1541), jenž je tradičně spojován s počátky iatrochemické medicíny.²³ Marie Ernestina z Eggenbergu zařadila do své knihovny německé vydání Paracelsova díla *Astronomia Magna* z roku 1571, které je druhým nejstarším medicínským spisem její knižní sbírky. Nechyběly v ní ani spisy vlámského alchymisty, lékaře a přírodovědce Johanna Baptisty van Helmonta (1577–1644)²⁴ či německých lékařů Conrada Khunratha (1555–1613) a Adriana von Mynsichta (1588–1638).²⁵ Z farmakologické literatury lze zmínit například *Nützliche kleine Haus-Apotheck* německého lékaře Martina Blochwitzte (1602–1629), který vytvořil vůbec první práci o léčebných účincích bezu černého a jeho využití,²⁶ či „polní a cestovní lékárníčku“ Raymunda Minderera (1570–1621).²⁷

Celkem 14 položkami jsou rozličné oblasti medicíny zastoupeny v kněžnině sbírce jazykových galik, přičemž jednoznačně převažují francouzští autoři (77 %). Z žánrového hlediska bylo i zde možné identifikovat díla předních představitelů dobové chirurgie. Šlo například o spis *Histoire anatomique d'une matrice extraordinaire* kněžnina současníka, významného pařížského chirurga a anatoma Pierra Dionise (1643–1718), jenž působil u dvora Ludvíka XIV. (1638–1715) a na základě jeho pověření prováděl veřejné pitvy v Královské zahradě v Paříži.²⁸ Chirurgickou tematikou se zabývají i *Nouvelle methode d'operations* od Josepha de La Charrière (?–1690) či *Essais d'anatomie* původem švýcarského lékaře Dominiqua Beddevola (1657–1692).

²³ Philippus Theophrastus Bombastus von Hohenheim známý jako Paracelsus vytvořil vlastní magicko-alchymistickou teorii, podle níž jsou tělesné pochody založeny na chemickém působení tří prvků řízených dynamickým principem (*archeus*). Nemoc je podle ní vyvolána porušením rovnováhy, respektive selháním dynamického principu. V teoretických základech Paracelsova myšlení stojí pojetí člověka jako mikrokosmu, který je analogií makrokosmu – člověk je vytvořen ze světa, který jej obklopuje, a tak objekty makrokosmu, tzn. minerály, rostliny, živočichové i nebeská tělesa jsou zpřítomněny v jeho vlastní tělesné konstituci. Paracelsovým přínosem byla zejména snaha sblížit (interní) medicínu s chirurgií a vytvářet nová léčiva. Více NEJESCHLEBA 2008, s. 131; SVOBODNÝ – HLAVÁČKOVÁ 2004, s. 34. Populární formou BALL 2009.

²⁴ Helmont zavedl pojem *plyn* (*gas*). Plyn vznikající při kvašení vína, hoření, při rozkladu vápence a potaše kyselinami nazval jako *gas sylvestre* (lesní plyn), dnešní oxid uhličitý. Jako první popsal jeho vlastnosti a důsledně ho odlišoval od vzduchu. Proto bývá označován za zakladatele pneumatické chemie. Srov. COSMACINI 2011, s. 250, 277; SVOBODNÝ – HLAVÁČKOVÁ 2004, s. 62.

²⁵ Byl jedním z posledních a neznámějších paracelsiánů 17. století a autorem knihy o lékařství, která vyšla v Hamburku v roce 1631 pod názvem *Thesaurus et armentarium medico-chymicum selectissimum*. Srov. *Allgemeine Deutsche Biographie* [on-line], heslo Mynsicht, Adrian von, https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Mynsicht,_Adrian_von (přístup 2. 2. 2023).

²⁶ Studoval medicínu na univerzitě v Lipsku, doktorský titul získal na lékařské fakultě v Basileji roku 1626. V roce 1628 se usadil v Oschatzu jako městský fyzik. Srov. *Wikipedia. Die freie Enzyklopädie* [on-line], heslo Martin Blochwitz, https://de.wikipedia.org/wiki/Martin_Blochwitz (přístup 2. 2. 2023).

²⁷ Po studiu medicíny v Ingolstadtů působil jako vojenský lékař. V roce 1606 se usadil jako lékař v Augsburgu. Později se stal osobním lékařem císaře Matyáše Habsburského (1557–1619) či Maxmiliána I. Bavorského (1573–1651). Jeho dílo o vojenské medicíně *Medicina militaris* z roku 1620 se dočkalo mnoha vydání a bylo přeloženo i do angličtiny. Zasloužil se o zavedení používání kyseliny sírové při léčbě horečnatých onemocnění a o přípravu kyseliny octové amonné, která se dodnes používá jako diaforetický prostředek a je známa pod názvem *Liquor* (nebo *Spiritus*) *Mindereri*. Byl i horlivým propagátorem léčebného využití původních rostlinných léčiv. Srov. *Allgemeine Deutsche Biographie* [on-line], heslo Minderer, Raymund, https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Minderer,_Raymund (přístup 2. 2. 2023).

²⁸ VONS 2018.

Ve sbírce francouzsky psané medicínské literatury bylo možné nalézt rovněž zástupce iatrochemie – byl jím málo známý protestantský lékař z Grenoblu Jacques Massard (?–1701), který publikoval farmakologickou práci o všelécích a univerzálních lécích jako výzvu proti galénské medicíně i jako pokus o reformu lékařské praxe ve svém rodném městě. Věřil, že dílo van Helmonta odpovídalo pravým lékařským doktrínám Hippokratovým, a ve svém díle sumarizoval jeho spis *Pharmacopolium*. V předmluvě napadal běžně dostupné léky v obchodech a lékárnách, které byly podle něj často jedovaté.²⁹ Do oblasti dobové farmakologie tematicky spadal i spis *Traitez nouveaux et curieux du café et du chocolate* zabývající se léčivými účinky kávy a čokolády,³⁰ jehož autorem byl protestantský lékařník, bankéř, sběratel a spisovatel působící v Lyonu Sylvestre Du Four (1622–1687). Zda sama kněžna holdovala pití těchto životodárných nápojů, není známo – víme však, že vlastnila nádobí ke konzumaci exotických nápojů a vystavovala ho ve dvou kredencích. V jednom se nacházely tři kávové stolky a ve druhém nádoby na kávu z mědi.³¹ Řadu předmětů, jež sloužily k popíjení kávy, čaje a čokolády, zdědili po svých eggenberských příbuzných Schwarzenbergové. Šlo například o truhly s cestovním stříbrem, k němuž patřilo i nádobí určené ke konzumaci kávy a čokolády na cestách.³²

Velmi významně jsou v medicínské sbírce galik reprezentovány spisy lidového a přírodního lékařství – „Sbírka snadných a domácích léků“ (*Recueil de remèdes faciles et domestiques*) Madame François Fouquetové (1590–1681), jež se ve venkovských oblastech Francie používala přinejmenším do poloviny 19. století,³³ „Lékař chudých“ (*Le médecin des pauvres*) Paula Dubé (1612?–1698)³⁴ či „Sám sobě lékařem“ (*Le médecin de soi-même*) francouzského chirurga Jeana Devauxe (1649–1729). Jelikož byla většina takto orientovaných tisků prokazatelně čtena, bude jim věnována hlubší pozornost v části určené čteným medicínským titulům (Obr. 4, 5).

²⁹ Po odvolání Ediktu nantského v roce 1685 našel útočiště v Amsterdamu. Tam se až do své smrti věnoval věštění a biblické exegezi. Srov. DEBUS 2002, s. 118–119.

³⁰ K léčebným účinkům kávy a čokolády ČERNÝ 2020.

³¹ MAREŠOVÁ 2015, s. 72. K recepci čokolády u rakouské šlechty mezi léty 1650–1700 LINDORFER 2009, zejména s. 162–177.

³² MAREŠOVÁ 2018, s. 195.

³³ Matka Nicolase Fouqueta (1615–1680), ministra financí Ludvíka XIV., propojovala medicínské, náboženské a charitativní aktivity. Když svatý Vincenc z Pauly (1581–1660) v roce 1634 založil ženský řád Dcer křesťanské lásky (*Filles de la Charité de Saint Vincent de Paul*), byla jednou z prvních žen, jež na jeho výzvu reagovaly. Byla milosrdnou dámou pařížského Hôtel-Dieu (1634) (*Dame de la Charité de l'Hôtel-Dieu de Paris*), ředitelkou nemocnice Dcer Prozířetelnosti v Paříži (1658) (*l'Hôpital des Filles de la Providence de Paris*), představenou Dámského řádu šíření víry (1664) (*Dames de la Propagation de La Foi*). V době vlády Ludvíka XIV. byla jednou z řady francouzských žen, jež publikovaly své empiricky získané medicínské znalosti. Pamětníci vyzdvihovali zejména účinnost jejich obkladů. K úspěchům francouzských žen na poli medicíny GIBSON 1989, s. 120–121. Dále WHALEY 2011, s. 74–79.

³⁴ Francouzský lékař Paul Dubé studoval v Paříži na Collège de Boncourt, poté v Montpellier, kde se nacházela jedna z nejdynamičtějších lékařských fakult své doby. Většinu svého života strávil ve městě Montargis a okolí. Přestože jeho dobrá pověst přitahovala početnou klientelu ze všech společenských vrstev, věnoval se zejména pomoci venkovské i městské chudině. Srov. DUBÉ 2007, přístupné na <https://doi.org/10.2307/1.ctt1www3wzb> (přístup 6. 2. 2023).

4 / Madame François Fouquet, *Madame de Fouquet sehr nützliches Artzney-Buch*. Dresden, Johann Jacob Winckler 1708.
Ze sbírek Státního hradu a zámku Český Krumlov.

5 / Paul Dubé, *Le Médecin et chirurgien des pauvres*. Paris, Edme Couterot 1693.
Ze sbírek Státního hradu a zámku Český Krumlov.

Pozoruhodný, byť počtem položek chudší, je i soubor jazykově italských medicínských tisků opatřených supralibros Marie Ernestiny. Hned dvěma spisy – výpravným herbářem *Herbario nuovo* a dietetickou příručkou „Pokladnice zdraví“ (*Il tesoro della sanità*) – je přítomen italský lékař a botanik Castore Durante (1529–1590)³⁵ (Obr. 6, 7). Kněžna dále vlastnila „Farmaceutické divadlo“ (*Teatro*

6 / Castore Durante, *Herbario nuovo*. Venetia, Gian Giacomo Hertz 1683.
Ze sbírek Státního hradu a zámku Český Krumlov.

7 / Castore Durante, *Il tesoro della sanità*. Venetia, Giovanni Battista Cestari 1668.
Ze sbírek Státního hradu a zámku Český Krumlov.

³⁵ Rodák z městečka Gualdo Tadino nedaleko Perugia působil jako lékař a botanik, napsal řadu spisů o hygieně (zdravém životním stylu) a botanice. Vice *Enciclopedia Treccani* [on-line], heslo Castore Durante, <https://www.treccani.it/enciclopedia/castore-durante/> (přístup 6. 2. 2023).

farmaceutico) Neapolce Giuseppeho Donzelliho (1596–1670), předního odborníka v oblasti farmakologické botaniky a stoupence iatrochemické tradice.³⁶ Mezi italky nechybějí ani spisy od autorů ve své době kontroverzních – „Přírodní encyklopedie“ (*Naturale enciclopedia*) od „šarlatána“ Niccoly Cevolihho del Carretto z pisánské šlechtické rodiny, který zbohatl prodejem „měsíční tinktury“ jako léku proti epilepsii a „vody ze studny markýze z Carretta“, která měla údajně uchovat mládí a pozdržet stáří a smrt.³⁷ Marie Ernestina z Eggenbergu zařadila do své knihovny rovněž knihu o fyziognomii, chiromantii a metoskopii od Nicoly Spadonihho (?–1684),³⁸ jež se záhy po svém vydání dostala na Index zakázaných knih.³⁹

Medicína má důstojné zastoupení i v eggenberské sbírce jazykových latinik. Marie Ernestina opatřila svým supralibros ve své době seriózní a oblíbené souhrnné práce od dvou německých, jednoho francouzského a jednoho dánského lékaře. Jde o benátské vydání spisu *Opera medica universa* z roku 1683 od francouzského profesora medicíny v Montpellier Lazara Rivière (1589–1655),⁴⁰ dále o rozsáhlé dílo *Practica medicina* vratislavského a wittenberského profesora lékařství Daniela Sennerta (1572–1637)⁴¹ a *Opera medico-practica* vysoce postaveného lékaře v Brandenbursku Balthazara Timaeuse von Güldenkle (1600–1667).⁴² Farmacii představuje objemné dílo z oboru farmaceutické botaniky *Quadripartitum botanicum* kodaňského královského lékaře a botanika Simona Paullihho (1603–1680).⁴³

³⁶ *Teatro farmaceutico* bylo Donzelliho nejvýznamnějším dílem. Bylo dokončeno kolem roku 1663 a vyšlo v Neapoli v roce 1667. Jde o rozsáhlý traktát, který obsahuje velké množství receptur, chemických a farmaceutických postupů. Spis vyšel i latinsky, aby mohl být distribuován na zahraničním knižním trhu. Do roku 1763 se v Římě, Neapoli a Benátkách objevilo 22 vydání, obohacených o dodatky připísané Donzelliho synem Tommasem. Více *Enciclopedia Treccani* [on-line], heslo Giuseppe Donzelli, [https://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-donzelli_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-donzelli_(Dizionario-Biografico)), (přístup 6. 2. 2023).

³⁷ Jeho životní data se nepodařilo dohledat. Působil ve Flandrech a Paříži, kde se proslavil a zbohatl díky nadání pro alchymii i díky své lékařské praxi. Vedl nekončící disputace s francouzskými lékaři, kteří napadali jeho knihy a právem jej osočovali z užívání falešných lékařských titulů. Nakonec se vrátil do Toskánska, kde byl uvězněn na příkaz Cosima III. Medici (1642–1723). Srov. GAMBACCINI 2004, *Enciclopedia Treccani* [on-line], heslo Cevoli del Carretto, https://www.treccani.it/enciclopedia/cevoli-del-carretto-niccolo_%28Dizionario-Biografico%29/ (přístup 6. 2. 2023).

³⁸ Nicola Spadoni byl augustiniánský teolog, filozof a řečník. Srov. BORSETTI, Ferrante. *Historia almi Ferrariae gymnasii. Pars secunda. Ferrariae, Bernardino Pomatelli 1735* (ICCU: IT\CCU\FERE\002346).

³⁹ Srov. *Index librorum prohibitorum Innoc. XI. P.M. iussu editus vsque ad annum 1681*. Romae, Camerae Apost. 1704, s. 202 (Deutsche Digitale Bibliothek, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/TLSYSSTT2JTHZM3ZFSELYOBH62OA2RNV>). Spadonihho spis se stal zakázaným tiskem v roce 1678. Srov. DALLASTA 2014, s. 105.

⁴⁰ Francouzský lékař a profesor na univerzitě v Montpellier působil jako lékař ve službách Ludvíka XIII. (1601–1643). Specializoval se na farmakologii, anatomii a chirurgii. Byl prvním lékařem, který popsal zánět aortální chlopně. Více DULIEU 1966, přístupné na https://www.persee.fr/doc/pharm_0035-2349_1966_num_54_190_6900 (přístup 12. 3. 2023).

⁴¹ Sennert byl žákem Jana Jessenia. Věnoval se zejména vnitřním chorobám. Jako jeden z prvních rozpoznal a popsal spálu jako samostatnou nemoc. Dále popsal provedení (prvního spolehlivě ověřeného) císařského řezu, který v roce 1610 uskutečnil wittenberský ranhojič Jeremias Trautmann ve Wittenberku. Svým prosazováním Paracelsova revolučního „chemického“ pohledu na výuku léků měl velmi podnětný vliv na další rozvoj chemie a její zavádění do medicíny. Srov. NEJESCHLEBA 2008, s. 157–160.

⁴² Během třicetileté války byl lékařem braniborského kurfiřta a v této funkci se v roce 1638 zasloužil o vyléčení velké části švédské armády z moru pomocí jím sestaveného *acetum theriacale*, za což byl povýšen do šlechtického stavu. V teorii byl představitelem hippokratovsko-galénovské tradice, nevyhýbal se ale ani předepisování typicky paracelsiánských léků. Více ČERNÝ 2013, s. 93–94.

⁴³ Dánský lékař a přírodovědec, profesor anatomie, chirurgie a botaniky na univerzitě v Kodani. První dvorní

Čtenářka medicínské literatury

Jelikož byla Marie Ernestina z Eggenbergu čtenářkou, jež po sobě zanechávala čtenářské stopy v podobě vlastnoručních příspěvků, podtrhávání, záložek či přeložených rohů stránek⁴⁴ (medicínská literatura nebyla výjimkou), odráží bližší pohled do některých čtených medicínských spisů i zájem kněžny či osob z jejího blízkého okolí o vybraná témata spojená s problematikou medicíny a zdraví. Prokazatelné stopy čtení byly zjištěny u 17 z 58 bibliografických položek (tedy u 29 % všech medicínských titulů opatřených supralibros „ME“) – konkrétně šlo o sedm francouzských, osm německých a dva italsky psané tisky. Lze tedy konstatovat, že bylo nepochybně čteno 50 % galik, 40 % italik a 23 % germanik z oblasti zdraví a medicíny patřících eggenberské kněžně. Z žánrového hlediska byly nejvíce čteny spisy lidové a přírodní medicíny či „domácí lékaři“ a herbáře (zhruba 55 % všech čtených tisků),⁴⁵ zatímco medicínským spisům určeným primárně pro profesionály (zejména chirurgické, iatrochemické či farmakologické literatuře) byla věnována rovnoměrná, ovšem o něco menší čtenářská pozornost (kolem 7 %).⁴⁶

Z dochovaných čtenářských stop vyplývá, že se kněžna či někdo z jejího blízkého okolí zajímal o celou řadu medicínských témat a zdravotních problémů. Ve francouzsky psané sbírce receptů Madame Fouquetové byly přeloženy růžky stran týkající se léčebných prostředků proti kuřím okům (*contre les cors des pieds*),⁴⁷ paralýze, bolesti z nachlazení a dně (*contre la paralysie, douleurs froides et goutes*).⁴⁸ Dále šlo o pasáže pojednávající o ledvinových kamenech (*contre la Pierre*).⁴⁹

Kniha medicínských i kuchyňských receptů *Freywillig-auffgesprungener Granat-Appfel*⁵⁰ od Eleonory Marie Rosalie z Eggenbergu, rozené z Liechtensteinu (1647–1703), jež byla švagrovou Marie Ernestiny,⁵¹ obsahuje téměř 1 700 receptů i rady, jak sbírat léčivé rostliny a připravovat z nich léčebné prostředky.⁵² Její čtenářku či čtenáře u českokrumlovského eggenberského dvora zajímala konkrétně příprava různých léčebných vod: „kyselé vody“ (*sauere Wasser*) proti horečce a žloutence,⁵³ „jaterní vody“ (*Leberwasser*)⁵⁴ a „žaludeční vody“ (*Magenwasser*),⁵⁵ vody proti mdlobám (*Ohnmachtwasser*), „vody proti moru“ (*Pestilenzwasser*) a „živé vody“ (*Lebendigwasser*) proti všem smrtelným onemocněním.

lékař dánského a norského krále Frederika/Fridricha III. (1609–1670), zasloužil se o výstavbu *Domus Anatomica*, prvního anatomického divadla v Kodani, jež existovalo v letech 1644–1728. Jeho spis *Quadripartitum botanicum* vyšel poprvé v roce 1639. Srov. *Enciclopedia Treccani* [on-line], heslo Simon Paulli, <https://www.treccani.it/enciclopedia/simon-paulli/> (přístup 10. 2. 2023).

⁴⁴ RADIMSKÁ 2007, s. 75.

⁴⁵ Vzhledem ke značnému stírání hranic mezi těmito žánry jsem tyto spisy určené primárně laikům ponechal jako jednu širokou kategorii.

⁴⁶ Šlo dále například o díla z oblasti dietetiky, hygieny a epidemiologie.

⁴⁷ FOUQUET, Madame François. *Recueil de remèdes faciles et domestiques*. Paris, Estienne Michallet 1678 (FRBNF30453892), s. 161.

⁴⁸ Tamtéž, s. 17.

⁴⁹ Tamtéž, s. 146.

⁵⁰ Titul knihy odkazuje ke granátovému jablku jako symbolu milosrdné lásky (plodnosti, síly) a symbolu rodu Liechtensteinů. Srov. BASTL 2010, s. 386–387.

⁵¹ Eleonora Maria Rosalia z Liechtensteinu byla manželkou Johanna Seyfrieda z Eggenbergu (1644–1713). V exempláři knihy, který vlastnila Marie Ernestina, chybí osobní věnování autorky i jakékoliv příspěvky, jež by poukazovaly na blízký příbuzenský vztah mezi autorkou a majitelkou knihy. Tuto skutečnost lze snad vysvětlit napjatými vztahy, jež panovaly mezi eggenberskými bratry z důvodu sporu o rozdělení eggenberského majetku a některých prestižních úřadů a z nich plynoucích práv, příjmů a kompetencí. K tomu KUBÍKOVÁ, s. 150.

⁵² Šlechtičnám jako autorkám medicínských spisů se věnovala RANKIN 2013.

⁵³ ELEONORA MARIA ROSALIA, <Troppau und Jägerndorf Herzogin>. *Freywillig-auffgesprungener Granat-Appfel*. Wienn, Leopold Voigt 1695 (VD17 23:741759D), s. 26.

⁵⁴ Tamtéž, s. 17.

⁵⁵ Tamtéž, s. 17–18.

ním.⁵⁶ Pozornost byla věnována i přípravě klystýru proti červům, jehož recept obsahuje opravu v podobě vpisku,⁵⁷ a receptu na přípravu oblíbeného všeléku – „dobrého Theriacu“.⁵⁸ Záložka v podobě útržku osmerkového frontispisu s vyobrazením válečníka naznačuje čtenářský zájem o problematiku pravých neštovic,⁵⁹ jež v raném novověku patřily k vysoce obávaným onemocněním.

Zvýšenou čtenářskou pozornost, o níž se lze přesvědčit ve vícero čtených medicínských titulech, vzbuzovala především témata týkající se zažívacích potíží, melancholie, ženských onemocnění či mužské a ženské plodnosti. Doporučení, jak zmírnit zažívací problémy, přinášel například spis *Le médecin de soi-même* Jeana Devauxe. Záložky v podobě přeložených růžků stran odkazují k obvyklým léčebným prostředkům raně novověké medicíny, jež představovala projímadla. Devaux uvádí řadu cizokrajných i domácích rostlin s projímavými účinky – tamarind indický, rebarboru, květy broskvoní, fialky, mátu, meduňku, fenykl či růže.⁶⁰ Pasáže o problematice zažívání a očišty byly zahrzeny i v domácím lékařství *La médecine domestique* od Eliase Beynona (činný v 17. století), Jacoba-Girarda des Bergeries (1615–1681) a Jacoba Constanta (1645–1732). Konkrétně šlo o recept na přípravu očištného prášku, jenž měl napomoci trávení, zabránit výparům v jejich stoupání do mozku a posílit zrak. K jeho přípravě bylo třeba jahodové vody, fenyklu, koriandru, červených růží, růžového cukru, máku a skořice.⁶¹ Vhodné výživy se týkala rovněž kapitola věnovaná výběru živočichů a jejich částí, jež pojednává o těžce stravitelných racích a jemné a zdravé želví štávě, jež se doporučovala vyčerpaným a hektickým lidem.⁶²

Velké množství čtenářských stop v podobě zatržení a značky „NB“ (Nota Bene), jež se týkají nejen žaludečních potíží, zácpy a očištných prostředků, nýbrž i různých druhů katarů a respiračních neduhů, vykazuje spis *Ein new Artzney Buch*⁶³ německého lékaře a lékárníka Christopha Wirsunga (1500–1571), který byl určen zejména laikům. Rozsáhlou sbírkou zhruba 15 000 receptů chtěl Wirsung pomoci městskému i venkovskému obyvatelstvu správně rozpoznat a posoudit nemoci – a vést jej k používání vhodných léčivých prostředků (Obr. 8). Čtenář či čtenářka Wirsungovy knihy věnovali systematickou pozornost především tématu melancholie. Na tomto místě je třeba zmínit, že součástí života Marie Ernestiny byla od dětství blízká zkušenost s problematikou duševního onemocnění, jimž nejpozději od padesátých let 17. století trpěla její matka Marie Justina ze Schwarzenbergu, rozená ze Starhembergu (1618–1681). V dochovaných pramenech jsou psychické potíže kněžny označovány jako „*melancholia*“ nebo „*melancolia*“, „*mania*“, „*humores*“ či „*affecte*“.⁶⁴ Jde o pojmy, které odkazují ke komplexnímu souboru duševních zmatků, jež zahrnují celou řadu rozličných symptomů.⁶⁵ Nemoc Marie

⁵⁶ Tamtéž, s. 20.

⁵⁷ Tamtéž, s. 495.

⁵⁸ Tamtéž, s. 63.

⁵⁹ Tamtéž, s. 207.

⁶⁰ DEVAUX, Jean. *Le médecin de soi-même ou l'art de se conserver la santé par l'instinct*. Leyde, Claude Jordan, 1687 (FRBNF30337759), s. 223–224.

⁶¹ BEYNON, Elias – CONSTANT, Jacob – GIRARD DES BERGERIES, Jacob. *La médecine domestique contenant le gouvernement de la santé, l'apothicaire, le chirurgien et le médecin charitable*. Genève, Jean Herman Widerhold 1673 (FRBNF39313147), s. 100.

⁶² Tamtéž, s. 160.

⁶³ WIRSUNG, Christoph. *Ein new Artzney Buch darinn fast alle eußerliche vnd innerliche Glieder deß menschlichen Leibs*. Newstadt an der Hardt, Matthaeus Harnisch 1592 (VD16 W 3610).

⁶⁴ TLAMSOVÁ 2012, s. 34.

⁶⁵ GOWLAND 2006, <http://www.jstor.org/stable/4125190> (přístup 13. 3. 2023).

8 / Christoph Wirsung, *Ein new Artzney Buch*.
Newstadt an der Hardt, Matthaeus Harnisch 1592.
Ze sbírek Státního hradu a zámku Český Krumlov.

Justiny, jež se projevovala návaly vzteku, podezřívavostí, verbální i fyzickou agresí, na druhé straně pak „depressivními“ fázemi naprosté apatie, vedla v šedesátých letech 17. století ke kněžnině doživotní internaci na schwarzenberských jihočeských sídlech, zejména však na zámku v Třeboni. Chápání duševních chorob bylo v barokní době dosud značně zjednodušené, to však neznamená, že koncept duševní choroby zcela chyběl.⁶⁶ Medicína pokládala od antiky za zdroj melancholie tzv. „hypochondry“, tedy slezinu a játra, vytvářející „černou žluč“, jejíž nadprodukce měla způsobovat depresivní stav.⁶⁷ K oblíbeným léčebným postupům patřilo například ochlazování těla pomocí lázeňských kúr, jež pravidelně podstupovala i Marie Justina. Dále měla pít skořicovou, limetkovou či citrónovou vodu a jíst pokrmy s příměsí chladivých bylin, jako například štovík. Pokud zmíněné terapeutické postupy zklamaly, mělo být přistoupeno k pouštění žilou.⁶⁸

Pozornost čtenáře či čtenářky Wirsungova spisu vzbudily právě pasáže zaměřené na očistu melancholické krve (*Das Melancholisch Blut zu reinigen*), konkrétně zvláště doporučení užívat kapradinu venušin vlas (*Adiantum capillus-veneris*), „protože odstraňuje z těla všechnu vlhkou žluč a hlen, čistí dech, žaludek, játra a slezinu, a pokud se pije, rozbíjí také kámen.“⁶⁹ Pomoci mělo rovněž každodenní pití nápoje z kozího mléka a zemědýmu lékařského, případně sirupu z dané byliny, dále vína z bobulí vinné révy, venušina vlasu, čemeřice, koriandru, sušeného indického dřeva a osladiče.⁷⁰ Označeny značkou „NB“ byly rovněž některé lektvary proti melancholii: *Laetificans Almansoris*, jehož užívání činí člověka radostným, *Electuarium de Manna* pro očistu krve,⁷¹ dále pilulky proti melancholii

⁶⁶ ČERNÝ 2023, s. 140.

⁶⁷ TINKOVÁ 2023, s. 183.

⁶⁸ TLAMSOVÁ 2012, s. 39.

⁶⁹ WIRSUNG 1592, s. 453 (z němčiny přeložil VG).

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ Tamtéž, s. 792.

z drahého kamene *Lapis Armenus* (*Pilule de lapide Armeno*), *Pilulae Mastichinae* von *Mastix* – pilulky z mastixu, tedy pryskyřice, jež se získává z keře řečičku lentišku, *Pilulae de quinque generibus* – *Mirobalanorum* (ze slivoně myrobalánu) k čištění krve a proti melancholii.⁷²

9 / Pietro Andrea Matthioli – Ioachim Camerarius, *Kreutterbuch*.

Franckfurt am Mayn, Nicolao Hoffman – Jacob Fischer 1611.

Ze sbírek Státního hradu a zámku Český Krumlov.

Při pohledu do čtených medicínských knih Marie Ernestiny z Eggenbergu je zřejmý rovněž kněžnin hluboký zájem o tematiku ženských onemocnění a ženské a mužské plodnosti. Řadu stop aktivního čtenářství nese Matthioliho herbář v němčině z roku 1611⁷³ (Obr. 9). Obsahuje mnoho textových ztržení i zkratk „NB“, jež se objevují výhradně u rostlin, které byly doporučovány při ženských onemocněních a potížích – konkrétně jde o *Nardus Indica* (nardus indiánský), *Spicanard* / *Spica Domestica* (spikanard obecný čili domácí / levandule), *Baldrian* / *Phu Valeriana Maior* (kozlík lékařský), *Alant* / *Helenium* (oman), *Styrax* (sturač), *Mespilus* / *Mespeibaum* (mišpule). Explicitní zájem o tento druh informací je doložen ztržením příslušného textu.⁷⁴ Tyto indicie naznačují, že čtenářkou byla patrně žena, s největší pravděpodobností sama Marie Ernestina z Eggenbergu, jež se nikdy nestala matkou. Její zájem o problematiku plodnosti a ženských onemocnění je zřejmý již při letném pohledu do čtených pasáží medicín-

⁷² Tamtéž, s. 818.

⁷³ MATTHIOLI, Pietro Andrea – CAMERARIUS, Ioachim. *Kreutterbuch*. Franckfurt am Mayn, Nicolao Hoffman 1611 (VD17 3:306653C).

⁷⁴ Podrobně s příjmy citacemi z herbáře GRUBHOFFER 2018, s. 190–191.

ských jazykových galik – „o poškozeném, nebo sestupujícím plodu“ (*des enfans rompus, ou descentes*) v knize Madame Fouquetové,⁷⁵ „o nemocech žen v průběhu těhotenství“ (*Des Maladies des Femmes durant leur grossesse*) v díle Paula Dubé.⁷⁶ Pasáže označené křížkem a textová zatržení v knize věnované problematice plození a ženských onemocnění francouzského lékaře Jeana Liébaulta (1535–1596) *Trois livres de la santé foecundité et maladies des femmes*⁷⁷ z roku 1582 naznačují, že se eggenberský manželský pár snažil dozvědět více o okolnostech mužské a ženské sterility: „Břišní a močový výtok, k němuž dochází bezděčně u novomanželů, pokud spolu žili nebo žijí“ (...) „někdy příliš dlouho zadržované semeno, které je v našem těle jako smrtelný jed“ (...) „Žena neprodukuje žádné semeno, které by mělo co do činění s početím.“⁷⁸

Liébault se zásadně (leč nepřiznaně) inspiroval třídílným spisem italského lékaře původem z Modeny Giovanniho Marinelliho (činný v 16. století) *Le Medicine partementi alle infermità delle donne* z roku 1563,⁷⁹ jenž obsahuje praktické rady z oblasti porodnictví a gynekologie. Zatímco tématům jako těhotenství, porod a poporodní období je věnován prostor pouze ve třetí knize, celkový důraz je kladen na problematiku manželství a plození dětí. První kniha se zaměřuje na fáze předcházející svatbě, zejména na rady užitečné pro harmonii a dobrou souhru manželů, zatímco druhá zkoumá aspekty a problémy manželského života a věnuje zvláštní pozornost poruchám souvisejícím se sexualitou a impotencí, a to jak mužskou, tak ženskou.⁸⁰

Pro hlubší pochopení zájmu Marie Ernestiny o medicínské záležitosti je třeba doplnit vzhled do aktivně čtené medicínské literatury o některé historické indicie, jež stvrzují hluboký smysl kněžny pro zdravotní problematiku – je to především zřízení českokrumlovské zámecké lékárny, k němuž dala kněžna podnět krátce po své svatbě a příchodu do Českého Krumlova v roce 1666. Z dochované knihy receptů z let 1666–1669 vyplývá, že hlavními klienty lékárny byli eggenberští manželé a jejich zaměstnanci. Kromě toho byly tamější léky poskytovány knížecím špitálníkům. Medikamenty byly připravovány i pro zvířata, konkrétně pro koně. Marie Ernestina měla i svou příruční cestovní lékárníčku, do níž si v říjnu roku 1666 objednala skořicový a muškátový balzám, indiánský peruánský balzám, muškátovou mast, prášek z drahých kamenů, kousky lentiškové pryskyřice, citrín, balzám proti mrtvici a skořici. Dále jí byla dodávána například bazalka, majoránka, osladič obecný, čekanka, rozrazil lékařský, anýz, levandule, máta peprná, heřmánek, kmín, sasafras lékařský, chinin, meduňka a pižmo cibetky.⁸¹ Je možné konstatovat, že řada zmíněných bylin a léčebných prostředků je uvedena v receptech, jimž byla věnována čtenářská pozornost (Obr. 10).

Zájem o problematiku vlastního zdraví a zdraví blízkých se zrcadlí rovněž v korespondenci, již Marie Ernestina vedla převážně v letních měsících roku 1685 se svým švagrem, nejvyšším hofmistrem císaře Leopolda I., knížetem Ferdinandem z Dietrichsteina (1636–1698).⁸² Kněžna v ní vyjadřovala opakovaně

⁷⁵ FOUQUET 1678, s. 153.

⁷⁶ DUBÉ, Paul. *Le médecin des pauvres*. Paris, Edme Couterot 1681, 1678–2 části v 1 sv. (FRBNF30357351 – jiné vydání: Paris, E. Couterot 1669), s. 228–230.

⁷⁷ LIÉBAULT, Jean. *Trois livres de la santé foecundité et maladies des femmes*. Paris, Jacques du Puys, 1582 (OCLC: 25683782).

⁷⁸ Tamtéž s. 65–68 (z francouzštiny přeložil VG).

⁷⁹ MARINELLI, Giovanni. *Le medicine partementi alle infermità delle donne*. Venezia, Francesco De Franceschi <senese> – Giovanni Bonadio 1563 (EDIT16: CNCE 49677).

⁸⁰ Více CRAWFORD (2007), s. 145–146. Pojednání je psáno v lidovém jazyce s cílem oslovit široké čtenářské publikum. Dočkalo se dvou dalších italských vydání: jednoho opraveného a rozšířeného autorem (Benátky, G. Valgrisi 1574) a jednoho posmrtného (tamtéž, G. B. Bonfadino e compagni 1610). Liébaultův spis je v Itálii považován za francouzský překlad Marinelliho díla. Srov. *Enciclopedia Treccani* [on-line], heslo Giovanni Marinelli, [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-marinelli_res-63e606aa-e71d-11dd-804a-0016357eee51_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-marinelli_res-63e606aa-e71d-11dd-804a-0016357eee51_(Dizionario-Biografico)/) (přístup 5. 3. 2023).

⁸¹ KUBÍKOVÁ 2016, s. 145–146.

⁸² ZAHRADNÍČKOVÁ 2015.

10 / Adam von Lebenwaldt, *Land- Stadt- und Hauß- Artzney-Buch*.
Nürnberg, Johann Christoph Lochner 1695, záložka ve formě
vystřihovánky. Ze sbírek Státního hradu a zámku Český Krumlov.

lítost nad častým onemocněním svého manžela, který nepochybně trpěl urologickými problémy. V červnu 1685 totiž informovala svého švagra, že kníže už je zcela zdravý a že z něj vyšly tři kameny.⁸³ Připomeňme, že zájem o tento druh potíží se projevil i při četbě sbírky receptů Madame Fouquetové. V otázce vlastního zdraví však Marie Ernestina nebyla příliš konkrétní – psala pouze mlhavě o zdravotních potížích a o snaze se vyléčit. Chtěla odjet do Vídně a tam se dát léčit.⁸⁴ Prála si odcestovat na venkov, kde by se s boží pomocí opět uzdravila ze všech svých nemocí,⁸⁵ a opustit Český Krumlov, kde jí vzduch nesvědčí⁸⁶ a vše tam umírá.⁸⁷ Vzhledem k tomu, že eggenberská kněžna nijak nepřiblížila symptomy své nemoci, je možné, že jezdila na různá místa léčit právě svou domnělou neplodnost.

⁸³ Moravský zemský archiv v Brně, Rodinný archiv Dietrichsteinů, Korespondence Marie Ernestiny z Eggenbergu, karton č. 460, fol. č. 21, dopis Marie Ernestiny z 11. 6. 1685, b. m.

⁸⁴ „ich habe in willens am mitwoch um hir aufzubrechen um mich zu wien mit der hilf gottes curiren zu lasen.“ Tamtéž, fol. č. 33, dopis Marie Ernestiny z 18. 11. 1684, b. m.

⁸⁵ „mihr bekomt der luft auf dem lant nit wol bis daß ich mit der hilf gottes wider recht gesunt wihr und ich samele ohne dem alle meine krankheiten hir die ich zu wien wider habe auskomen.“ Tamtéž, fol. č. 28, dopis Marie Ernestiny z 20. 7. 1685, b. m.

⁸⁶ „ich bin um krumau weg weillen mir selbiger luft gar nit hatt anschlagen wollen befinde mich auch gott lob um etwas beser werden.“ Tamtéž, fol. č. 44, dopis Marie Ernestiny z 14. 6. 1685, Netolice.

⁸⁷ „es stirbt hir alles also wolt ich geren ein haus zu wien haben.“ Tamtéž, fol. č. 6, dopis Marie Ernestiny z 4. 8. 1685, b. m.

Archivní prameny

Moravský zemský archiv v Brně, Rodinný archiv Dietrichsteinů, Korespondence Marie Ernestiny z Eggenbergu, karton č. 460.

Státní oblastní archiv Třeboň – pobočka Český Krumlov, Sbirka rukopisů č. 127, *Inventarium über weilland des durchleichtig hochgebornen fürsten und herrn, herrn Johann Anthony [...] fürsten zu Eggenberg [...] etc inn und ausser Grätz zu Eggenberg befundenen verlass [...]*.

Státní oblastní archiv Třeboň – pobočka Český Krumlov, Sbirka rukopisů č. 418, *Catalogus über die in der hochfürstlichen Schwarzenbergischen Bibliothek zu Böhmischen Krumau befindliche in der deutschen, französisch, wälisch, lateinisch und spanischen Sprache bestehende Bücher, welcher anno 1721 errichtet worden.*

Staré tisky

BORSETTI, Ferrante. *Historia almi Ferrariæ gymnasii*. Pars secunda. Ferrariæ, Bernardini Pomatelli 1735.

Index librorum prohibitorum Innoc. XI. P.M. iussu editus vsque ad annum 1681. Roma, Camerae Apost. 1704.

MARINELLI, Giovanni. *Le medicine partendenti alle infermità delle donne*. Venezia, Francesco De Franceschi <senese> – Giovanni Bonadio 1563.

Literatura

BALL, Philip (2009): *Ďáblův doktor. Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*. Praha.

BASTL, Beatrix (2010): Freywillig=aufgesprungener Granat=Apffel. Zum kulturellen Beitrag der Ernährung und Medizin adeliger österreichisch/böhmischer ‚Hausherrinnen‘. In: Jill Bepler – Helga Meise (edd.), *Sammeln, Lesen, Übersetzen als höfische Praxis der Frühen Neuzeit. Die böhmische Bibliothek der Fürsten Eggenberg im Kontext der Fürsten- und Fürstinnenbibliotheken der Zeit*. Wiesbaden, s. 381–396.

BETLACH, Jan – HEJNA, Petr – ŠTEINER, Ivo (2017): *Pitva. Historie poznávání lidského těla*. Praha.

COSMACINI, Giorgio (2011): *L'arte lunga. Storia della medicina dall'antichità a oggi*. Roma – Bari.

CRAWFORD, Katherine (2007): *European Sexualities. 1400–1800*. Cambridge.

ČERNÝ, Karel (2013): Monarcha virulentus. Tělo nemocného morem v akademických spisech od konce 15. do první čtvrtiny 18. století – koncepce, kontinuita a vývoj. In: Milena Lenderová – Vladan Hanulík – Daniela Tinková (edd.), *Dějiny těla. Prameny, koncepty, historiografie*. Praha, s. 67–109.

ČERNÝ, Karel (2020): *Ze zámoří do Čech. Čokoláda, čaj a káva v raném novověku*. Praha.

ČERNÝ, Karel (2023): Lékaři, léčitelé a kněží: proměny barokního lékařského myšlení. In: Karel Černý – Petr Svobodný (edd.), *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada Lékařství*. Praha, s. 132–141.

DALLASTA, Federica (2014): Una biblioteca aggiornata, cosmopolita e proibita: i libri di Stanislao Omati da Borgo San Donnino, medico in Piacenza (1630c.–1713). In: Paolo Moruzzi (ed.), *Stanislao Omati da Borgo S. Donnino e il signor Ipocondriaco. Una disputa medica del Seicento intorno al caso di un paziente illustre*. Fidenza, s. 95–239.

DARNTON, Robert (2001): History of Reading. In: Peter Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*. Second Edition. Cambridge, s. 157–186.

- DE BARBIERI, Laura (2005): Il libro medico e scientifico nella biblioteca dei Lobkowitz di Roudnice – secoli XV e XVI. *Giornale di Storia della Medicina* 17, 2005, č. 2, s. 343–362.
- DE BARBIERI, Laura (2006): La lutte contre la mort. La littérature médicale du XVIe siècle dans la bibliothèque des Lobkowitz de Roudnice. In: Jitka Radimská (ed.), *K výzkumu zámeckých, měštanských a církevních knihoven. „Vita morsque et librorum historia“*. České Budějovice (= Opera romanica 9), s. 227–238.
- DE BARBIERI, Laura (2009): La langue des médecins au XVIe siècle – Le cas de la bibliothèque des Lobkowitz de Roudnice. In: Jitka Radimská (ed.), *K výzkumu zámeckých, měštanských a církevních knihoven. „Jazyk a řeč knihy“*. České Budějovice (= Opera romanica 11), s. 255–266.
- DEBUS, Allen G. (2002): *The French Paracelsians. The Chemical Challenge to Medical and Scientific Tradition in Early Modern France*. Cambridge.
- DUBÉ, Jean-Claude (2007): *Le Père des pauvres. Paul Dubé, Médecin à Montargis au XVIIe siècle*. Ottawa.
- DULIEU, Louis (1966): Lazare Rivière. *Revue d'histoire de la pharmacie* 54, 1966, č. 190, s. 205–211.
- FOSSATI, Pier Maria (1988): *Girolamo Fabrizi da Acquapendente. Medico e anatomista: la vita e le opere*. Acquapendente.
- GAMBACCINI, Piero (2004): *Mountebanks and Medicasters. A History of Italian Charlatans from the Middle Ages to the Present*. Jefferson – North Carolina – London.
- GIBSON, Wendy (1989): *Women in Seventeenth-Century France*. London.
- GOWLAND, Angus (2006): The Problem of Early Modern Melancholy. *Past & Present* 191, 2006, s. 77–120.
- GRUBHOFFER, Václav (2018): Il tesoro della sanità aneb Pokladnice zdraví. Medicínské tisky italské proveniencie v českokrumlovské knižní sbírce rodu Eggenbergů. In: Lucie Heilandová – Jindra Pavelková (edd.), *Knihovny a jejich majitelé. Odras zájmu a touhy po poznání*. Brno, s. 180–194.
- GRUBHOFFER, Václav (2020): *Zrcadlo duše a doby. Italská knihovna Marie Ernestiny z Eggenbergu*. České Budějovice – Pelhřimov.
- CHARTIER, Roger (1992): *L'ordre des livres. Lecteurs, auteurs, bibliothèques en Europe entre XIVe et XVIIIe siècles*. Aix-en-Provence.
- KAŠPAROVÁ, Jaroslava (2011a): „Homines sumus“: Hans Ulrich z Eggenbergu – bibliofil a čtenář. In: Jitka Radimská a kol., *Ve znamení havranů. Knižní sbírka rodiny Eggenbergů na zámku v Českém Krumlově*. České Budějovice, s. 37–51.
- KAŠPAROVÁ, Jaroslava (2011b): „Ambasciadore straordinario per la Maestà Cesarea di Ferdinando III“: Johann Anton z Eggenbergu – knižní akvizice politika a diplomata. In: Jitka Radimská a kol., *Ve znamení havranů. Knižní sbírka rodiny Eggenbergů na zámku v Českém Krumlově*. České Budějovice, s. 51–55.
- KORYCHOVÁ, Markéta (2000–2001): Personální složení dvora Jana Kristiána z Eggenbergu a jeho manželky Marie Arnoštky v Českém Krumlově mezi léty 1665–1719. *Jihočeský sborník historický* 69–70, 2001, s. 30–51.
- KUBÍKOVÁ, Anna (2016): *Eggenberkové. Z bankéřské lavice na knížecí stolec*. Praha.
- LINDORFER, Bianca (2009): *Cosmopolitan Aristocracy and the Diffusion of Baroque Culture. Cultural Transfer from Spain to Austria in the Seventeenth Century*. Florence (= Disertační práce obhájená na European University Institute, Florence). DOI: 10.2870/2940

- MAREŠOVÁ, Dana (2015): *Káva, čaj a čokoláda v každodenní kultuře raně novověkých šlechtických sídel v českých zemích*. České Budějovice (= Diplomová práce obhájená na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích).
- MAREŠOVÁ, Dana (2018): Ušlechtilé nápoje. Káva, čaj a čokoláda na šlechtických sídlech Čech a Moravy ve druhé polovině 17. a v 18. století na základě výzkumu zámeckých a palácových inventářů. *Opera Historica* 19, 2018, č. 2, s. 191–204. DOI: 10.32725/oph.2018.018
- NEJESCHLEBA, Tomáš (2008): *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*. Praha.
- PORTER, Roy (2013): *Dějiny medicíny od starověku po současnost*. Praha.
- POŘÍZKOVÁ, Lenka – ŠMEJKALOVÁ, Jiřina (edd.) (2021): *Co jsou dějiny knihy? Antologie textů k dějinám a teorii knižní kultury*. Praha.
- RADIMSKÁ, Jitka (2007): *Knihovna šlechtičny. Francouzské knihy Marie Ernestiny z Eggenbergu na zámku v Českém Krumlově*. České Budějovice.
- RADIMSKÁ, Jitka (2020): *Les livres et les lectures d'une Princesse au XVIIe siècle. Marie Ernestine d'Eggenberg et sa bibliothèque en Bohême*. Paris. (avec la participation de Václav Grubhoffer).
- RADIMSKÁ, Jitka a kol. (2011): *Ve znamení havranů. Knižní sbírka rodiny Eggenbergů na zámku v Českém Krumlově*. České Budějovice.
- RADIMSKÁ, Jitka – DURAJOVÁ, Miroslava (2010): Maria Ernestine von Eggenberg (1649–1719) als Sammlerin, Leserin und Übersetzerin. In: Jill Bepler – Helga Meise (edd.), *Sammeln, Lesen, Übersetzen als höfische Praxis der Frühen Neuzeit. Die böhmische Bibliothek der Fürsten Eggenberg im Kontext der Fürsten- und Fürstinnenbibliotheken der Zeit*. Wiesbaden, s. 363–379.
- RADIMSKÁ, Jitka – LENDEROVÁ, Milena (2002): Barokní čtenářky. Eleonora a Anna Kateřina Šporkovy, Marie Arnoštka Eggenbergová. In: Milena Lenderová a kol., *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha, s. 131–154.
- RANKIN, Alisha (2013): *Panacea's Daughters. Noblewomen as Healers in Early Modern Germany*. Chicago.
- SCHWEIKARDT, Christoph (2003): More than just a Propagandist for Tea. Religious Argument and Advice on a Healthy Life in the Work of the Dutch Physician Cornelis Bontekoe (1647–1685). *Medical History* 47, 2003, s. 357–368.
- SMÍŠEK, Rostislav (2018): Barokní šlechta v české historiografii posledního desetiletí. *Opera Historica* 19, 2018, č. 2, s. 217–243. DOI: 10.32725/oph.2018.020
- SVOBODNÝ, Petr (2018): Dějiny medicíny jako dějiny vědy a vzdělanosti. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 58, 2018, č. 2, s. 77–83. DOI: 10.14712/23365730.2019.8
- SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila (2004): *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha.
- ŠIMÁKOVÁ, Jitka – VRCHOTKA, Jaroslav (2001): *Katalog prvotisků Knihovny Národního muzea v Praze a zámeckých a hradních knihoven v České republice*. Praha.
- TINKOVÁ, Daniela (2023): Tělo jako stroj, klinika a živočišná elektřina: medicína doby osvícenské. In: Karel Černý – Petr Svobodný (edd.), *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada Lékařství*. Praha, s. 179–191.
- TLAMSOVÁ, Hanka (2012): *Marie Justina ze Schwarzenberku. Obraz (nemocné) šlechtičny v polovině 17. století*. České Budějovice (= Bakalářská práce obhájená na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích).
- VONS, Jacqueline (2018): Pierre Dionis, chirurgien aulique et Maître chirurgien juré (1643–1718). In: Stanis Perez – Jacqueline Vons (edd.), *Santé et médecine à la cour de France (XVIIe–XVIIIe siècles)*, Collection Medic@. Bibliothèque interuniversitaire de santé, s. 53–64.

WHALEY, Leigh (2011): *Women and the Practice of Medical Care in Early Modern Europe. 1400–1800*. London.

ZAHRADNÍČKOVÁ, Lucie (2015): *Léto kněžny z Eggenberku. Korespondence Marie Arnoštky z Eggenberku s nejvyšším císařským hofmistrem Ferdinandem z Ditrichštejna*. Pardubice (= Bakalářská práce obhájená na Fakultě filozofické Univerzity Pardubice).

ŽAHOUR, Jiří (2022): Eggenberská a schwarzenberská knižní sbírka ve světle archivních pramenů a provenienčního průzkumu českokrumlovské zámecké knihovny. *Památky. Jižní Čechy*, 2022, č. 1, s. 76–115.

Internetové zdroje

Allgemeine Deutsche Biographie [on-line],
https://de.wikisource.org/wiki/Allgemeine_Deutsche_Biographie

Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arti (= *Enciclopedia Treccani*) [on-line],
<https://www.treccani.it/>

Elektronické katalogy a databáze

BNF: *Bibliothèque Nationale de France – Catalogue Général*, <https://catalogue.bnf.fr/>

EDIT 16: *Edizioni Italiane del XVI Secolo*, <https://edit16.iccu.sbn.it/it-IT/web/edit-16>

ICCU: *L'Istituto Centrale per il Catalogo Unico delle biblioteche italiane e per le informazioni bibliografiche*, <https://www.iccu.sbn.it/it/>

ISTC: *Incunabula Short Title Catalogue*, <https://data.cerl.org/istc/>

VD 16: *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts*, <https://www.gateway-bayern.de/>

VD 17: *Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts*, <http://www.vd17.de/>

VD 18: *Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 18. Jahrhunderts*, <https://kxp.k10plus.de/DB=1.65/DB=1.65/>

Příloha

Soupis medicínských tisků nesoucích supralibros Marie Ernestiny z Eggenbergu

Jednotlivé bibliografické položky jsou řazeny do skupin dle jazyka, dále pak abecedně podle jména autora. Bibliografický záznam je krácen a doplněn o číslo záznamu v soudobých katalozích eggenberské knižní sbírky *Ve znamení havranů* (dále VZH) a *Knihovna šlechticů* (dále KŠ), dále obsahuje odkaz k příslušným národním bibliografiím, případně jiným elektronickým databázím a katalogům (viz Elektronické katalogy a databáze).

GALLICI

1. BEDDEVOLE, Dominique. *Essais d'anatomie*. Leide, Pierre Vander 1686 (KŠ 63; FRBNF30076459).
2. BEDDEVOLE, Dominique. *Essais d'anatomie*. Leide, Pierre Vander 1686 (KŠ 64; FRBNF30076459).

3. BEYNON, Elias – CONSTANT, Jacob – GIRARD DES BERGERIES, Jacob. *La médecine domestique contenant le gouvernement de la santé, l'apothicaire, le chirurgien et le médecin charitable*. Genève, Jean Herman Widerhold 1673 (KŠ 76; FRBNF39313147).
4. DEVAUX, Jean. *Le médecin de soi-même ou l'art de se conserver la santé par l'instinct*. Leyde, Claude Jordan 1687 (KŠ 269; FRBNF30337759).
5. DIONIS, Pierre. *Histoire anatomique d'une matrice extraordinaire*. Paris, Jean Cusson 1683 (KŠ 272; FRBNF30344021).
6. DU FOUR, Sylvestre. *Traitez nouveaux et curieux du café et du chocolate*. Lyon, Jean Girin, & B. Riviere 1685 (KŠ 285; FRBNF30368706).
7. DUBÉ, Paul. *Le médecin des pauvres*. Paris, Edme Couterot 1681, 1678. – 1 vol. – 2 části v jednom svazku (KŠ 293; FRBNF30357351 – jiné vydání: Paris, E. Couterot 1669).
8. DUBÉ, Paul. *Le Médecin et chirurgien des pauvres*. Paris, Edme Couterot 1693 (KŠ 294; FRBNF33476248).
9. FLAMANT. *L'art de se conserver la santé*. Paris, Estienne Michallet 1692 (KŠ 318; FRBNF30439697).
10. FOUQUET, Madame François. *Recueil de remèdes faciles et domestiques*. Paris, Estienne Michallet 1678 (KŠ 334; FRBNF30453892).
11. LA CHARRIÈRE, Joseph de. *Nouvelle méthode d'opérations*. Paris, Laurent d'Houry 1693 (KŠ 436; FRBNF45883614 – jiné vydání: Amsterdam, Georges Gallet 1693).
12. LA ROQUE, Jean-Paul de, abbé. *Journal de médecine*. Paris, Florentin Lanbert – Jean Cusson 1683 (KŠ 457; FRBNF30743265).
13. LIÉBAULT, Jean. *Trois livres de la santé foecundité et maladies des femmes*. Paris, Jacques du Puys 1582 (KŠ 501; OCLC: 25683782).
14. MASSARD, Jacques. *Divers traitez sur les panacées ou remèdes universel*. Amsterdam, Jean et Gillis Jansson à Waesberge 1686 (KŠ 563; FRBNF30902050).

GERMANICI

1. ARCAEUS, Franciscus. *Zwey Chirurgische Bücher*. Nürnberg, In Johann Daniel Tauber – Johann Philip Miltenberger 1674 (VZH 1026; VD17 23:295202P).
2. BARBETTE, Paul. *Chirurgische, Anatomische, und Medicinische Schrifften*. Franckfurt am Mayn, Johann Peter Zubrod – Johann Baptist Schönwetter Erben – Johann Andreae 1673 (VZH 1038; VD17 23:664691F).
3. BARTHOLIN, Thomas. *Neu-verbesserte Künstliche Zerlegung deß Menschlichen Leibes*. Nürnberg, Johann Hoffmann – Andreas Knortzen 1677 (VZH 1041; VD17 3:305624M).
4. BELLOSTE, Augustin. *Hospital-und Lazareth-Chirurgus*, Dresden, Johann Jacob Winckler 1710 (VZH 1050; VD18 10312633).
5. BLOCHWITZ, Martin. *Nützliche kleine Haus-Apotheck*. Leipzig, Moritz Georg Weidmann, 1685 (VZH 1062; VD17 12:187050Y).
6. BONTEKOE, Cornelis. *Abhandlung Von des Menschen Leben*. Budissin und Leipzig, David Richter, 1719 (VZH 1077; VD18 11101547).
7. CARDILUCIUS, Johannes Hiskias. *Artzneyische Wasser-Und Signatur-Kunst*. Nürnberg, Wolffgang Moritz Endter – Johann Andreas Endter Erben 1680 (VZH 1088; VD17 3:301152W).

8. ELEONORA MARIA ROSALIA, <Troppau und Jägerndorf Herzogin>. *Freywillig-auffgesprungener Granat-Appfel*. Wienn, Leopold Voigt 1695 (VZH 1146; VD17 23:741759D).
9. FABRICIUS AB AQUAPENDENTE, Hieronymus. *Wund-Artznei*. Nürnberg, Johann Daniel Tauber – Johann-Philipp Miltenberger 1673 (VZH 1159; VD17 23:238932Q).
10. FABRICIUS, Wilhelm. *Deß weitberühmten Guilhelmi Fabricii...Gantzes Werck*. Franckfurth am Mayn, Johannes Beyer / Hanaw, Johann Aubry 1652 (VZH 1160; VD17 23:632440M).
11. FOUQUET, Madame François, *Madame de Fouquet sehr nützliches Artzney-Buch*. Dresden, Johann Jacob Winckler 1708 (VZH 1166; VD18 11271426).
12. *GART DER GESUNDHEIT*. Ed: Johann von Cube, Augsburg, [Johann Schönsperger] 1485 (VZH – není uveden; ŠIMÁKOVÁ – VRCHOTKA 987; ISTC ig00098000).
13. HELLWIG, L. Christoph. *Medicus Clinicus*. Franckurth – Leipzig – Erfurt, Hieronymus Philipp Ritschel 1716 (VZH 1232; VD18 11514876).
14. HELMONT, Johann Baptista van. *Aufgang der artzney-Kunst*. [Nürnberg], Endter; Sultzbach, Holst 1683 (VZH 1233; VD17 12:169658U).
15. HÖPING, Johann Abraham Jacob. *Chiromantia Harmonica*. Jena, Matthäus Birckner – Samuel Krebs 1674 (VZH 1240; VD17 1:062846A).
16. HÖPING, Johann Abraham Jacob. *Institutiones Chiromanticae*. Jena, Matthäus Birckner – Johann Werther – Samuel Krebs 1674 (VZH 1241; VD17 1:062881P).
17. JESSENIUS VON JESSEN, Johannes. *Anweisung zur Wund-Artznei*. Nürnberg, Johann Daniel Tauber 1674 (VZH 1268; VD17 23:295186R).
18. JÜNGKEN, Johann Helfrich. *Sichere Sorgfältige Medicus*. Franckfurt – Leipzig, Johann Nicolaus Andreae 1701 (VZH 1270; VD18 90171470).
19. KHUNRATH, Conrad. *Edelstes Kleinod Menschlicher Gesundheit*. Franckfurt – Leipzig, Johann Erasmus Hynitzsch 1680 (2 díly v 1 svazku, VZH 1273; 1. díl: VD17 3:309582X, 2. díl: VD17 3:309584N).
20. LEBENWALDT, Adam von. *Land- Stadt- und Hauß- Artzney-Buch*. Nürnberg, Johann Christoph Lochner 1695 (VZH 1294; VD17 23:292787T).
21. MATTHIOLI, Pietro Andrea – CAMERARIUS, Ioachim. *Kreutterbuch*. Franckfurt am Mayn, Nicolao Hoffman – Jacob Fischer 1611 (VZH 1310; VD17 3:306653C).
22. MEY, Philipp. *Chiromantia Medica*. Graven-Haag, Levijn van Dijck 1669 (VZH 1319; VD17 39:144072A).
23. MINDERER, Raymund – CARDILUCIUS, Johannes Hiskias. *Pharmacopoliolum Campestre Et Itinerarium*. Nürnberg, Wolfgang Moritz Endter – Johann Andreas Endter Erben 1679 (VZH 1323; VD17 12:187487T).
24. MYNSICHT, Adrian von. *Medicinish-Chymische Schatz-und Rüst-Kammer*. Offenbach am Mayn [Tübingen], Philibert Brunn; Stuttgart, Augustus Metzler; Offenbach am Mayn, Bonaventura de Launoy 1695 (VZH 1344; VD17 3:302330H).
25. *NEUES LIECHT VOR DIE APOTHECKER*. Leipzig, Johann Friedrich Gleditsch 1693 (VZH 1351; VD17 12:189236A).
26. PARACELSUS, Philippus Theophrastus Bombastus von Hohenheim. *Astronomia Magna*. Franckfurt am Mayn, Martin Lechler – Sigmund Feyerabend 1571 (VZH 1373; VD16 P 401).

27. PARÉ, Ambroise. *Wundartzney*. Franckfurt am Mayn, Kaspar Röttel – Jacob Fischer Erben 1635 (VZH 1374; VD17 23:298121B).
28. RAMAZZINI, Bernardino – BAGLIVI, Giorgio. *Der dem menschlichen Geschlechte*. Leipzig, Johann Ludwig Gleditsch 1705 (VZH 1396; VD18 90525000).
29. SCHMID, Joseph. *Speculum Chirurgicum, Oder Spiegel der Wund-Artzney*. Ulm, Johann Wehe 1656 (VZH 1447; VD17 23:291002L).
30. SCHORER, Christoph. *Bedencken*. Ulm, Balthasar Kühn 1661 (VZH 1461; VD17 12:181931R).
31. SCHRÖDER, Johann – HOFFMANN, Friedrich – KOSCHWITZ, Georg. *Vollständige und nutzreiche Apotheke*. Nürnberg, Johann Hoffmann / Andreas Knorz <Witwe> 1693 (VZH 1466; VD17 3:603549E).
32. SCULTETUS, Johannes *Wund-Artzneyisches Zeug-Hauß*. Franckfurt – Ulm, Johann Gerlin 1666 (VZH 1476; VD17 12:194393D).
33. STYLLE, Petrus von der. *Handbuch der Chirurgiae*. Franckfurt am Mayn, Kaspar Rötel – Peter Haubold 1646 (VZH 1505; VD17 23:691667D nebo VD17 23:293034D).
34. WIRSUNG, Christoph. *Ein new Artzney Buch*. Newstadt an der Hardt, Matthaues Harnisch 1592 (VZH 1557; VD16 W 3610).
35. ZWINGER, Theodor der Jüngere. *Sicherer Und Geschwinder Artzt*. Basel, Johann Philipp Richter – Jacob Bertsche 1695 (VZH 1591; VD17 12:191550C).

ITALICI

1. CEVOLI DEL CARRETTO, Niccolò. *Naturale enciclopedia*. Vienna, Giovanni Battista Hacque 1677 (VZH 294; VD17 12:637623D).
2. DONZELLI, Giuseppe. *Teatro farmaceutico dogmatico, e spagirico*. Venetia, Gasparo Storti 1681 (VZH 390; ICCU: IT\ICCU\BVEE\030892, <http://id.sbn.it/bid/BVEE030892>).
3. DURANTE, Castore. *Herbario nuovo*. Venetia, Gian Giacomo Hertz 1683 (VZH 395; ICCU: IT\ICCU\RLZE\011941, <http://id.sbn.it/bid/RLZE011941>).
4. DURANTE, Castore. *Il tesoro della sanità*. Venetia, Giovanni Battista Cestari 1668 (VZH 396; ICCU: IT\ICCU\BVEE\031691, <http://id.sbn.it/bid/BVEE031691>).
5. SPADONI, Nicola. *Studio di curiosita*. Venetia, Francesco Busetto 1675 (VZH 792; ICCU toto vydání neeviduje).

LATINI

1. PAULLI, Simon. *Quadripartitum botanicum*. Argentorati, Simon Paulli 1667 (VZH 1701; VD17 1:061457P).
2. RIVIÈRE, Lazare. *Opera medica universa*. Venetiis, typis Andreae Juliani et Ioannis Cagnolini 1683 (VZH 1717; ICCU: IT\ICCU\RMSE\007375; <http://id.sbn.it/bid/RMSE007375>).
3. SENNERT, Daniel. *Practicae medicinae liber primus*. Wittebergae, impensis haeredum doct. Tobiae Mevii et Elerti Schuemacheri 1654 (VZH 1726; VD17 12:185450M).
4. TIMAEUS von Guldenklee, Balthazar – MYLE, Ägidius van der. *Opera medico-practica*. Lipsiae, impensis Johannis Herebordi Klosii 1691 (VZH 1736; VD17 3:307898G).